

на письмі прикладок, які вказують на соціальне походження, етнічні ознаки, місце проживання особи і т. ін. Пор.: Петро Децикь, мужикь и жите(ль) полуботковский созналь <: что пришедши </> мовит </> я до тако(й) мѣзерій же нѣчимь было попухлихъ з голоду дѣтей мойхъ годововати и себе самого з жоною прокормити <, > любо ходилемь по все(мь) селу заставляючи за хлѣбь нивку на чвер(т)ку <, > але нѣхто тоей нивки не приняль в заставу <.> О(д)нак я не помираючи голо(д)ною сме(р)тю <, > помянутую нивку продалемь Пну по(л)ковниковѣ за одинадца(т) золоти(х) <, > и далемь о(д) себе купчую <.> (арк. 3 зв.)

Звичайно, ідеться про мову судових документів, де думка викладена безсторонньою рукою канцеляриста, а не мовлення спонтанне з його інтонаціями, певними відступами, паузами і т. ін. Та навіть і в ній останні елементи "читаються" як підтекст у компресивному викладі.

¹Тут і далі рукописи, що використано з фондів Інституту рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського, подані під шифром, де перша (римська) цифра означає відділ, друга (арабська) – номер справи; ²Див.: Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. / Упоряд., автор передмови та комент. В.Й. Горобець. – К., 1993; ³Історія української мови. Синтаксис. – К., 1983. – С. 315.

А.А. Дем'янюк, викл.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АБСТРАКТНИХ КОМПОЗИТИВ-ІМЕННИКІВ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ КІНЦЯ XVI-XVII СТ.

У статті в структурно-семантичному аспекті здійснено аналіз композитних абстрактних іменників староукраїнської літературної мови кінця XVI-VII ст.

In the article the analysis of composit abstract nouns in Old Ukrainian literary language of the XVIth – XVIIth century in structural-semantic aspects.

Номінативна і когнітивна діяльність людини тісно взаємопов'язані. У процесі номінації важливими є семантичні,

синтаксичні, стилістичні та інші чинники. Поява абстрактних назв свідчить про здатність людського мозку до узагальнень, а композити – абстрактні назви можна вважати результатом одного з найскладніших номінативних процесів. Тому структурно-семантичний аналіз таких назв, відтворення послідовності словотвірних процесів допоможуть з'ясувати й особливості вибору ознак, через які людина номінує явища об'єктивної дійсності.

Серед композитів-іменників значну за обсягом групу становлять слова на позначення абстрактної якості, кількості, дії чи стану. Абстрактні композити на основі історичного матеріалу досліджували Л. Булаховський, І. Галенко, Л. Ілюшина, Л. Полюга, О. Лоза. Вони вивчали історію виникнення композитів, їх морфемний склад, словотвірну структуру, семантику та правопис, але не описували словотвірних типів і моделей складних слів.

Мета пропонованого дослідження – здійснити структурно-семантичний аналіз абстрактних композитів-іменників у староукраїнській літературній мові кінця XVI-XVII ст., зокрема виявити співвідношення композитів з простими словами словосполучень, на базі яких вони утворилися; розкрити механізм формування словотвірної семантики композитів; встановити словотвірні типи композитів і вказати на їх продуктивність.

Матеріалом аналізу є староукраїнські поетичні тексти кінця XVI-XVII ст., зокрема твори Даміана Наливайка, Гавриїла Дорофіївича, Олександра Митури, Касіяна Саковича, Давида Андрієвича, Софронія Почаського, Кирила Гранквіліона-Ставровецького, Лазаря Барановича, Варлама Ясинського, Антонія Радивиловського, Івана Величковського, Димитрія Туптала, Петра Поповича-Гученського, Климентія Зіновієва, анонімних авторів.

Найбільш доцільним для досягнення поставленої мети видається поєднання трьох основних принципів дослідження композиції: формального, словотвірного та семантичного, що дозволяє здійснити всебічний аналіз складних слів. При дослідженні дериваційно-номінативних процесів у композитних абстрактних словах необхідним є застосування синтаксичного підходу, який не тільки передбачає відшукування синтаксичних корелятивів, що визначають формальну похідність композитів, а й спрямований на з'ясування семантичної похідності, на встановлення відношень як між твірним та похідним, так і між формантом та словотвірною основою.

Усі компоненти формальної структури умовно позначаємо літерами: І – іменниковий (компонент), П – прикметниковий, З – займенниковий, Пр – прислівниковий, Д – дієслівний, Ч – числівниковий, суф. – суфікс, Ø – нульове закінчення, закінчення подаємо в дужках.

Словотвірна структура композитів у межах кожного словотвірного типу представлена словотвірними моделями, які включають відсилкову та формуючу частини. Відсилкова частина композитів, на відміну від простих дериватів, складається з двох словотвірних основ, а формуюча включає словотворчий афікс і закінчення.

Частина абстрактних композитів, засвідчених у пам'ятках цього періоду, є кальками з грецької мови і має тривалу традицію вживання, про що свідчить їх фіксація у старослов'янській, церковнослов'янській і давньоруській мовах, інша частина – складні слова, утворені на ґрунті староукраїнської літературної мови за відомими моделями.

Складним абстрактним іменникам притаманна структурна різноманітність. Для проведення семантико-словотвірної класифікації ці композити за характером семантичних відношень між складниками доцільно поділити на об'єктні, атрибутивні та обставинні.

Серед композитів – абстрактних назв зі значенням якості, кількості та опредмеченої дії чи стану виділяємо одинадцять словотвірних типів, з них п'ять – це абстрактні назви зі значенням якості, один – зі значенням якості та кількості, один – зі значенням кількості і чотири словотвірних типи – зі значенням дії.

Залежно від того, якими частинами мови виражені компоненти композитів – абстрактних назв, як ці компоненти поєднуються між собою і за допомогою яких словотворчих засобів утворюються, до категорії композитів – абстрактних назв на основі атрибутивної синтагми зараховуємо такі словотвірні типи: 1) композити з формальною похідністю П + І + суф. ← ПІ: *злоразуміє* ← *злой разум*, *великодушество* ← *великая душа*; 2) композити з інверсійним порядком компонентів (означення стоїть після означуваного слова), які мають формальну похідність І + П + суф. ← ПІ: *пам'язлобіє* ← *злбная память*, *язиковредіє* ← *вредный языкъ*; 3) композити з формальною похідністю Ч + І + суф. ← ЧІ: *первородство* ← *первые роды*.

Абстрактні композити, що постали на основі обставинної синтагми, можна об'єднати в словотвірні типи з такою формальною

похідністю: 1) Пр + Д + суф. ← ДПр: *кливоумѣние* ← *умѣти кливо*; 2) З + Д + суф. ← ДЗ: *самолюбие* ← *любить самъ*; 3) Ч + І + суф. ← ІЧ: *единоженство* ← *единая жена*; 4) Пр + І + суф. ← ПрІ: *многоженство* ← *много жен*.

До композитних іменників – абстрактних назв, які утворилися на основі об'єктної синтагми, зараховуємо словотвірні типи з такою формальною похідністю: 1) І + Д + суф. ← ДІ: *водоносіє* ← *носити воду*; *радостотворство* ← *творити радость*; 2) І + І + суф. ← ІІ: *мужебойство* ← *бой мужа*; 3) І + І + (Ї) ← ІІ: *рукописаніє* ← *писаніє рукою*; 4) П (суб.) + Д + суф. ← ДП: *святокупѣство* ← *купувати святое*.

Класифікуючи складні абстрактні іменники за словотвірними типами, передусім виділяємо в них суфікси, за допомогою яких утворюються композитні іменники – узагальнювальні й абстрактні назви якості, кількості, опредмеченої абстрактної дії чи стану. Наші дослідження засвідчують наявність значної кількості віддієслівних абстрактних іменників у староукраїнській літературній мові розглядуваного періоду. При оформленні композитних абстрактних іменників використовуються словотворчі форманти, характерні і для абстрактних простих слів. Але на протигагу сучасній українській мові, де при творенні складних слів особливо активними є суфікси *-ння*, *-ость* /*-ість*¹, в утворенні композитних абстрактних іменників, засвідчених у мові староукраїнської поезії кінця XVI-XVII ст., найпродуктивнішим словотворчим суфіксом був суфікс *-ij + (e)*². Менш продуктивними були суфікси *-еніj + (e)*, *-аніj + (e)*, *-ств + (o)*, *-ость*; у поодиноких прикладах виділяємо суфікс *-тель*. У сучасній українській мові на місці суфікса *-ij + (e)* маємо лише закінчення *-(a)*, а суфікс *-ств + (o)* залишається активним словотворчим засобом, зберігає друге місце щодо продуктивності у творенні композитів – абстрактних назв зі значенням якості та кількості. З огляду на велику валентність суфіксів у структурі композитів – абстрактних назв фіксується велика кількість словотвірних моделей (26).

У лексичному складі староукраїнської літературної мови кінця XVI-XVII ст. абстрактні композити посідали значне місце. Аналіз розглядуваної групи композитів підтверджує, що в досліджуваний період функціонували абстрактні композитні іменники, успадковані з церковнослов'янської мови, які мали грецькі відповідники. Разом з тим у староукраїнській літературній мові певна кількість абстрактних композитів виникла за традиційними

книжними моделями, система яких була вже досить розгалуженою, щоправда порівняно з церковнослов'янською мовою в ній уже відбувся перерозподіл словотвірних типів і формантів за ступенем їхньої продуктивності.

Складні абстрактні слова, наявні у староукраїнській поезії, дозволяють констатувати, що композиція відігравала значну роль у процесі поповнення староукраїнської літературної мови кінця XVI-XVII ст. новими композитними лексемами. Бурхливі словотвірні процеси, у тому числі й основокладання, можна пояснити насамперед історичними умовами суспільно-виробничого, політичного і культурного життя українського народу в досліджуваній період, коли поява нових реалій, явищ та понять у цих сферах спричинювала активні номінативні процеси.

Отже, у період розвитку староукраїнської літературної мови творення та вживання абстрактних композитів було активним і закономірним. Між компонентами складних слів існували відношення залежності, в яких домінував другий компонент. Композитні абстрактні іменники мотивувались об'єктивними, атрибутивними і обставинними словосполученнями. Ця категорія складних слів утворювалася: на основі атрибутивної синтагми поєднанням прикметника й іменника, числівника й іменника; на основі обставинної синтагми – поєднанням прислівника і дієслова, займенника і дієслова, прислівника й іменника, числівника й іменника; на основі об'єктної синтагми – поєднанням іменника і дієслова, прикметника і дієслова, іменника й іменника. Як показують спостереження, в композитних абстрактних іменниках, засвідчених у мові староукраїнської поезії кінця XVI-XVII ст., найчастіше мотивувальною базою були атрибутивні словосполучення, де компонентами складних слів виступали прикметники та іменники.

Значна кількість складних абстрактних іменників, уживаних у староукраїнській літературній мові, активно функціонує і в сучасній українській мові (див. СУМ)³: *благовіщення, благоговіння, благодать, благоденство, благодіяння, благодійність, благодущність, благонадійність, благополучність, благопристойність, благородіє, благословення, благочестя, богобійність, богослов'я, братовбивство, бистроумність, великодушність, воєводство, всемогутність, всеозброєння, добродіяння, добродійність, довговічність, довголіття, довготерпіння, достовірність, одногосність, одношлюбність, одностудність, землеволодіння,*

коновальство, красномовність, лиходійство, лихослів'я, лицемірність, маловживаність, милосердіє, багатоженство, первородство, правовірність, прелюбодіяння, різноголосся, самовладдя, самовільність, самолюбність, самочинство, святокрадство, славолюбство, славослів'я, сластолюбство, сміхотворність, старожитність, трудолюбство, чародійство, чорнокнижництво, священнодійство, православ'я, багатомовність, миролюбність.

¹Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К., 1984. – С. 152; ²Прокопович Е.Н., Хохлачева В.Н., Шелихова Н.Т. Суффиксальное словообразование существительных в восточнославянских языках XV-XVII вв. – М., 1974. – С. 195; ³СУМ – Словник української мови. – У 11-ти т. – К., 1970-1980.

Г.І. Дуброва, асп.

ПОЛЬСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В КАРПАТСЬКИХ ГОВОРАХ В ДІАХРОНІЧНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПАМ'ЯТОК ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – XVII СТ.)

У статті аналізуються полонізми в пам'ятках карпатського регіону другої половини XVI – XVII ст. порівняно з їхніми відповідниками в сучасних українських говорах.

In the article the Polish loan-words in the Carpathian texts of the second half of the sixteenth – seventeenth century compared with their analogues in the contemporate Ukrainian dialects are analyzed.

Початок вивчення карпатських говорів сягає другої половини XIX ст. Першими основоположними дослідженнями були роботи І. Верхратського¹, на початку XX ст. – І. Панькевича², у другій половині XX ст. цією проблематикою займалися С. Бевзенко³, Й. Дзєндзелівський⁴, Л. Деже⁵, В. Добош⁶, К. Герман⁷ та ін. Польськими запозиченнями в карпатських говорах цікавилися як українські (Й. Дзєндзелівський⁸, М. Онишкевич⁹), так і польські мовознавці (З. Штібер¹⁰, К. Дейна¹¹, В. Курашкевич¹², М. Лесів¹³ та ін.).

Й. Дзєндзелівський у закарпатських говорах виділяє значну кількість польських запозичень, які він аналізує у плані хронології та територіального виявлення. На думку дослідника, польські